

проза

проза

Уладзімір Някляеў

...на небе павінна быць толькі адно сонца,
а інакш быць ня можа...

Мірон ды Мірон

Аповесць

*Было б зусім магчыма, каб дзіця само
вучылася пісаць. Нехта ж ды прыдумаў
этая, і адкрыцьцё не такое ўжо вялікае?*
Імануіл Кант.

Ня ведае чалавек часу скону свайго, але ж і пачатку свайго ня ведае.

З чаго пачынаешся?..

З таго, што помніш, як з ганку зваліўся і гузакоў набіў, ці як руку ў сячкарню ўсунуў, ці як пуня суседава зашугала, а ты сядзеў за ёй у маліньніку, шукалі цябе — знайсьці не маглі, маці галасіла на попеле, думала — згарэў...

І ня помніш зусім, як спасыцігаў гэты съвет, нечаканы, незнамы, таямніцы, як дзеяліся ў табе дзівы дзівосныя, здараліся адкрыцьці неверагодныя, як за год, за месяц, за тыдзень зьведваў столькі, колькі пасыля за ўсё жыцьцё зьведаць ня мог — і як лёгка,

гуляючы, спраўляўся ты з тым нашэсьцем цудаў і дзівосаў, з тою навалаю жыцьця, весела, бы вавёрка архі, шчоўкаючы ўсе ягоныя загадкі і загадачкі, сакрэты і сакрэцкі. Чаму ж прырода зрабіла так, што мы памятаем, як былі дурнямі, і ня помнім, як былі геніямі? Чаму пачынаемся мы ня з ночы зачацьця і нават ня з дня нараджэння, а з такіх позніх і гэткіх выпадковых першых успамінаў, пачынаемся ў трыватыры гады з нічога, бо дагэтуль — цемрадзь, глухата, немата. Дзе ж нашая тая, дапершаўспамінная памяць, на якім пераломе мы яе страчваем, куды яна адлітае, ці пад якім замкамі, за якой съянай яна ў нас жыве?

Можа, з той памяці — сны?..

Мірону сънілася, што ён нарадзіўся — і яго купаюць у балейцы. Балейка стаіць у садзе, на стале пад яблынямі, а яблыкі — чырвонажоўтабокія пепінкі, ужо дасыпелыя — вісіць над балейкай, над Міронам, як планеты, і жывуць на тых планетах вось, пчолы, чмялі, мухі, вусені... Мірон ведае, што пепінкі называюцца пепінкамі, пчолы пчоламі, вусені вусенямі, а бацька зрывает яблык і кажа: «Во, Мірон, гэта яблык, яго можна есьці», — і папліўвае на пепін, шморгае яго разы трывабіць і гімнасцёрку і грызе, смачна хрумкаючы. Галіна, з якой бацька сарваў пепін, гойдаецца, і з яе падае яшчэ адзін яблык — у ваду, у балейку. Маці, сабраўшыся ўжо выціраць Мірона, уздрыгвае, з ёй уздрыгвае вада, уздрыгваюць балейка, стол, зямля пад столом, маці выдыхае: «Мірон, стаўбун ты чортаў... — і Мірон разумее, пра што яна, толькі ня ўцямаць, хто стаўбун, ён ці бацька, бо ягонага бацьку таксама завуць Міронам — ... а каб на галаву дзіцяці!»

Стаўбун — бацька, а Мірону, немаўляці Мірону мог на галаву ўпасыці яблык, цэляя планета з усімі яе жыхарамі — і толькі б гэта здарылася, толькі б гэта, але маці, уздрыгваючы, думае пра іншое, бацьца іншага, а пра што трэба думаць — ня думае, і чаго час баяцца — не бацьца.

Пасыля Мірону съняцца хрэсційны, госьці за сталамі пад тымі ж яблынямі. Яблыні парадзелыя, амаль пустыя, ценъ ад іх падае не густы, як раней, а рассыпаны, пярэсты. Пепінкі, горккамі і ўрассыпнью, ляжаць на абрусах, чырванеюць і жаўцеюць бакамі паміж лустамі чорнага хлеба, паміж міскамі з белым тварагом, зялёнымі гуркамі, рудаватымі памідорамі. Пярэсты ценъ пакалыхваецца, прабягае па сталах хвалімі: здаецца, што сталы вось-вось паплывуць.

— Мірон, ты чаму сына, як сябе называў? — пытается ў бацькі фельчар Яромха, у якога дзіўнаватае імя для мужыка: Альбін.

— Вечны буду! Памру, а ўсё адно Мірон Стайдубун на зямлі застанецца...

Дзіўнаватым здаецца імя Яромхі, мусібыць, з таго, што сястра ў яго Альбіна, таму ён найчасціцей бяз імені абыходзіцца: Яромха ды Яромха... Сястра ў яго прыгожая, амаль такая ж, як Міронава маці. Яны не зайдзросыцяць адной адной — і таму сябровуюць.

Калі маці злоеца, яна лаеца на бацьку ягоным прозвішчам, а яе ў Ка runах, у вёсцы, якая некалі мястэчкам была, адзін толькі фельчар Яромха называе Стайдубуніхай, усе астатнія клічуць, як і ў дзеўках клікалі, Настай Чароткай.

У Яромхі на левай руцэ — ад запясьця да локця — сінега татуіроўка: корцік, абвіты зьмяй. Корцік выглядае заштырхаваным, але гэта не штрыхі, а вуглаватыя літары, і на корціку напісаны: «нет в жизни щастя». На зьмяі літары, як луска — круглаватыя, плаўныя: «працай, Настя».

Гэта напісаны пра Міронаву маці. На моры размаляваў сябе Яромха, на флоце, дзе служыў.

— Наста, малога пад сонейка вынясі, халадае на вечар.

Мірана выносяць з-пад яблыніёў, і ён бачыць у небе два сонцы. Адно, на заходзе, прамяністае, цёплае, бліскучае, ад якога самі па сабе заплющаюцца вочы. Другое, на ўсходзе, спакойнае, халаднавата-мяккае, яно не выпраменявае, а п'е съятло. Адно сонца — гэта сонца, а другое — поўня, што выкацілася на вечар. «Глядзі, як зыркае, — перакрывае неба, схіляючыся над Міронам, Яромха. — Зьдзіўляецца, што сонцы два, шчаня такое...» — а Мірон зусім не зьдзіўляецца, а калі зьдзіўляецца, дык не Яромхавым зьдзіўленнем, у яго пакуль няма звычкі думаць, што на небе павінна быць толькі адно сонца, а інакш быць ня можа...

Мірон ведае пра тое, што недзе ў сусьвеце ляцяць, кружацца планеты, над якімі съвецяцца і два, і трох, і болей сонцаў, не пасыпвае адно зайсьці — як другое ўзыходзіць, таму ніколі не наступае нач, і людзі ніколі ня бачаць зорак. Людзі, альбо хто там яшчэ, хто жыве на тых планетах, якіх у сусьвеце безыліч.

А Мірон адзін. І бацька ў яго адзін. Кожны з іх адзін, сам па сабе, хоць абодва яны Міроны, хоць вялікаму здаецца, што малы — гэта таксама ён, нібы вялікі раздвоіўся на вялікага і малога, перахітрыў лёс, пераадолеў закон чалавечай адзіноты.

Хрэсьбіны скончыліся... Доўга Мірон глядзіць у столь, узіраецца туды, дзе няма чаго бачыць. Маці раз-пораз падымаецца, падыходзіць да люлькі і ціха над ёй стаіць. Уздыхае, кладзеецца, шэпча бацьку: «Баюся я нечага... Можа, хвароба ў яго якая — зноў з адкрытымі вачамі съпіць... Як напасыледак нагледзецца хоча».

— Што? — падхопліваецца бацька. — Чаго ты, га?..

Бацьку сушыць пад раніцу. Ён устае, ідзе да вады, п'е, краплі падаюць з кубка ў вядро: туп, туп, туп... Бацька зачэрпвае яшчэ кубак, чапляе дужку вядра — дзыдзыни!

«Цішэй ты! Пабудзіш!..» — кідаецца да люлькі маці, але не пасыпвае, Мірон ужо заныкаў, заенчыў, заплакаў несущешна, і безвыходна-трывожна бацькам ад начнога ягонага плачу, а з чаго тыя безвыходнасць і трывога — ведае толькі дзіця, адзін сам плач дзіцячы.

— Як Яромху твайго пабачыць, так сну няма ў хаце.

— Дурань ты, да чаго тут Яромха...

— А якога ражна туляецца? І на хрэсьбіны прыпёрся.

— Я не запрашала.

— Сам запрасіўся...

— Дзіця хворае, а ты абы што.

— Як пра Яромху — адразу абы што.

— Цябе я кахаю. Цябе.

— Дык няхай з вачэй згіне.

— Маёй няма над ім волі.

— Ну, то мая будзе.

— Пра што ты, Мірон?.. Божа мой, пра што ты...

Не было каму ня ведаць, што кахаліся некалі Яромха з Настай, моцна кахаліся, а ў той дзень, калі надумаў Яромха сватоў засылаць, прыехалі з раёну двое вайсковых на машыне — і забралі Яромху на флот служыць. Адбіваўся Яромха. Лаяўся, прасіўся даць вясельле справіць, ды толькі раззлаваў вайсковых: ведаем мы гэтыя хітрыкі! Як служыць ісьці — так усім жаніцца прыпірае.

Наста бегла за машынай ажно да прошчы, да Трох Бярозаў, дзе канчалася вёска, маладзейшы вайсковы нават сказаў: «Адпусцім пакуль

хлопца, дзе ён дзенецца», — а старэйши засымяўся: «Будзеш пасыля за ім бегаць, як гэтая дзеўка бегае».

Насустреч машыне праехала падвода. На падводзе, кінуўшы лейцы, сядзеў паштар Ютка Казубоўскі, а ў абдымку з ім, бліскаючы медалямі «За перамогу над фашисцкай Германіяй», рагаталі, съпявалі, крычалі нешта старшына і яфрэйтар. Гэта вяртаўся дахаты Юткаў швагер Мацей Цяжкароб, вяртаўся і вёз у вёску франтавога сябра свайго Мірона Стайбuna, якому, як ён сам казаў, было ўсё адно, куды вяртацца: анідзе на ўсёй зямлі анікога ў яго не засталося.

Мацей саскочыў з падводы, згроб Насту ў ахапак і кінуў яе Стайбуну на калені: «Во прыгажуні ў нас якія! Усе твае — і хай толькі чмыхнуць хто паспрабуе! Паганяй, Ютка! Дзезерцры! Пацуکі тылавыя! Мы ім пакажам, як танкі чмыхаюць!..»

Наста білася рыбінай, малаціла Стайбуну ў грудзі, заходзілася, галасіла на ўсю аселіцу. Праз год яна пайшла за Мірона і напісала Яромху апошні ліст. У той жа год навальніцай паклала, ветрам з карэннем вывернула адну з Трох Бярозаў.

На апошні ліст Насты адказаць Яромха ня стаў. Ён накалоў татуй-роўку, залез на карабельную мачту і рэнуўся ўніз. Не забіўся, толькі пакалечыўся — і цяпер галава ў яго амаль не паварочваецца на шыі. Калі б Яромха не скалечыўся, яго б судзілі трывалам, а так адправілі з флоту дахаты, камісавалі.

На досьвітку Яромха стукае ў акно.

— Мірон...

— Ну, — буркае бацька, не ўстаючы з ложка.

— Я ўчора не хацеў табе казаць...

— Ну... Што?...

— Хрэсьбіны і ўсё такое...

— Ну...

— Сыраварню ў Наратах спалілі. Трэба ехаць разьбірацца.

Лаючыся — ну, пацуکі!.. морды бандыцкія!.. сваё паляць, народнае!.. бацька ўстае, апранаеца, падыходзіць да люлькі, нахілеца, цалуе Мірона ў шчаку...

Мроіва, мліва, бацькава душа працячэ скрэз Мірона, аднак Мірон нават не прачнецца.

— Ты б перасьнедаў... — сонна ўсылед бацьку, прыўзняўшыся на ложку, кажа маці. — Там ад хрэсьбінаў пазаставалася...

— Маслам у Наратах перасьнедаю...

У бацькі язва з вайны і нерваў, і ён лечыць яе, як параіў яму Яромха, які яшчэ за палякамі пасыпеў павучыцца паўгоду на ветэрнарных курсах: штораніцы нашча лыжка масла — і на масла паўшклянкі сыпірту. Толькі дзе ён цяпер тое масла возьме, калі сыраварню спалілі?.. Сваёй каровы ў іх няма: у старшыні сельсавету, у Міронавага бацькі, скрэз ўсё калгаснае. Ягоныя толькі дзіця і жонка трохі нібыта Яромхава, сваім застаецца адно дзіця.

Мірон сыніць, як бацька і Яромха, які ня толькі фельчар, але і сельсаветаўскі партыйны сакратар, на падводзе Юткі Казубоўскага прыехалі ў Нараты, дзе на месцы сыраварні — сівы попел ды чорнае, з жарынкамі, вугольле. Бацька хапае загрудкі старшыню калгаса, франтавога сябра Мацяя Цяжкароба, швагра Юткі Казубоўскага, упірае ў гарляк яму, вышэй ад кадыка, пад сківіцу пісталет — і крычыць: «Як, тваю маць?!.. Хто?!..» Мацей і сказаць нічога ня можа, а жонка ягоная Станіслава,

з якой ён жыве на дзьве хаты, у Карунах і ў Наратах, бялее і таксама крычыць: «Ты ня тут пісталетам махай, ваяр!.. Ты ў лес ідзі і тых пастраляй, што спалілі!..» І ўдава Сілічыха, мужыка якой, Васіля Сіліча, апошній ваенныя вясной у войска ўзялі і адразу пад Бярлінам забілі, яшчэ кажа: «Яны ўсе ваяры, калі на гары...»

Задчора ў яе начаваў адзін з лясных братоў, а ўчора — двое гарадскіх, міліцыянт і цывільны, энкавэдыст ці асабіст, хто яго ведае. Гэбіст, карацей. Яны прыехалі разъбірацца з пажарам, наnoch засталіся, спытаўшыся ў Мацея: «Дзе ў цябе тут жыве ўдава якая, ня страшная і не старая?..» Напіўшыся ўдовінай гарэлкай і наеўшыся яе бліnamі, яны Сілічыху ўсю ноч удвух гвалцілі. Цяпер міліцыянт стаіць каля пажарышча і сыпіць, стоячы, а гэбіст — ці асабіст — таксама размахаўся пісталетам, грозна ў старшыні сельсавета пытаецца:

— Вы што так позна? Чаму толькі сёньня? Тут агнём па ўладзе савецкай, а вам толькі піць?!

Пісталет на пісталет — гэта ўсё, што яны могуць, што ўмеюць. Маленькаму Мірону з гэтага дзіўна, бо ён ведае, што людзі ў сьвеце не для таго.

Мірону вялікаму даўно ўжо нічога ня ў дзіва, ён і пісталета не байцца, яго іншае страшыць: як дакладзе гэбіст у горадзе, што скажа, напіша?.. І Мірон, гледзячы на недалёкі лес, рашуча пытаецца ў Мацея, адпусціціўшы таго:

— Колькі іх?

Мацей пацірае горла, зглытвае кадыком:

— Скуль мне ведаць...

— Ведаецце! — крычыць гэбіст на ўсіх, на два дзясяткі мужыкоў і баб, што стаяць каля пажарышча. — Вы іх корміце, дык ведаецце, колькі! Ну, колькі?!. Ці ўсіх пад разнарадку!..

Што такое *разнарадка*, усім вядома: прыедуць, скарб не дадуць сабраць, на машину разам з дзецьмі — і павезылі за ўсё лес, за сінія горы...

— Нікога мы ня кормім, — кідае гэбісту ўдава Сілічыха. — Самім бы пракарміцца.

— Пяцёра... — глуха і ўбок кажа мужык на мыліцах. — Трое братоў Сівакоўскіх і яшчэ двое, адзін... — ён глядзіць на соннага, які стаіць і хістаецца, міліцыянта... — з паліцаяў, у камендатуры нямецкай службы.

— Што?.. — хіснуўшыся, пытаецца міліцыянт.

— Падмога патрэбная... — пераводзіць позірк на міліцыянта, на Яромху, на Мірона гэбіст. Мірон кажа зноў рашуча, але ўсё ж ня так рашуча, каб выглядаць сымлейшым за гэбіста:

— Iх пяцёра, нас чацьвёрта. Справімся.

— А я... — пачынае Мацей Цяжкароб і замаўкае. Мусібыць, ханеў сябе пятым прапанаваць, ды перадумаў. Ён не гэбіст і не міліцыянт, не партыйны сакратар, дык чаго лезыці пад кулі, калі ня гоняць?.. Сваё ён з фашыстоўцамі на фронце адваяваў, а гэтых братоў лясных, каму трэба, той няхай і дабівае.

Калі Мірон маленькі прачнуўся, ягоны бацька Мірон вялікі і яшчэ восьмёра мужыкоў бегалі ўжо, куляліся, поўзalі, затойваліся, цікавалі адзін аднаго ў лесе, каб забіць. Маці пакарміла маленькага Мірона, прыціснула да грудзей: «Расьці хутчэй, вырастай вялікім». Мірон падумаў: «А нашто?.. Вунь што робіцца з людзьмі, калі яны вырастаюць, дык нашто?..»

Нікому тым разам забіць нікога не ўдалося, браты лясныя як скрэз

зямлю ў Наратоўскім лесе праваліліся, нічым бегатня за імі скончылася, толькі паразілі вялікага Мірона. «Чакай, а хто цябе паразіў? — спытаўся раптам гэбіст, калі ўсе думалі, што Мірон паразены ляснымі братамі. І загадаў Яромху: — А ну дай мне твой пісталет!..»

Яромха і адпірацца ня стаў. «Я страліяў... выпадкова... галава не паварочваецца, дык пераблытаў... здалося, што нехта з тых». Гэбіст яму не паверыў, пісталет не вярнуў і арыштаваць хацеў, а вялікі Мірон паверыў. Ці выгляд зрабіў, што паверыў: «Гэта мой партыйны сакратар». — «Ну, глядзі, — папярэдзіў гэбіст. — Я б яго, такога непаваратлівага, і без пісталету каля сябе не пакінуў, але табе з ім жыць».

— Нічога, — сказаў вялікі Мірон, — рана лёгкая.

Гэбіст ці абдурыўся, ці, як і Мірон, выгляд зрабіў, што абдурыўся, ды народ хіба надурыш?.. Праз дзень не было ў акрузе нікога, хто б ня ведаў, што страліяў Яромха ў Мірона і хацеў забіць яго праз Наству Чаротку. І толькі маленькі Мірон ведаў, што гэта ня так. Але як ня так — тады расказаць ня мог, а пасъля забыўся.

— Шукаюць мяне... — даверліва кажа вялікі Мірон маленъкаму, думаючы, што маленъкі Мірон нічога ня кеміць і ня ўспомніць ніколі. — Мне з вайны было куды вяртацца, у мяне другая сям'я ёсьць, першая, я перад вайной яшчэ ажаніўся, і ў мяне там двое дзяцей, дзяўчынка і хлопчык, сястра твая і твой брат...

«Добра, што ў мяне ёсьць сястра і брат, — думае маленъкі Мірон, — з чаго бацька самоціцца? Хай бы самоціўся, калі б не было...»

— Першая жонка на аліменты падала, а я з ёй не разъведзены... Цяпер адкрылася, што я дваяжэнец, а гэта куды горш, чым аліменты. Толькі ты не судзі мяне съпехам, паслушай...

Што такое аліменты, хто такі дваяжэнец, маленъкаму Мірону не даўмецца, судзіць ён нікога не зьбіраецца, ды й як судзіць вялікага Мірона, бацьку?..

— Я прыкідваю, што мне рабіць, каб жа ты мог парашць... За два месяцы да канца вайны, пад Кёнігсбергам, мяне паразіла і кантузіла, моцна кантузіла, так, што санітары мёртвым палічылі, да трупаў адцягнулі, а пахавальня каманда ледзь зямлём нас прысыпала, немцы нечакана ў атаку пайшли, з акружэння вырываліся. Пақуль нашыя назад іх заганялі, я ачуняў, з магілы выкапаўся, толькі ня помніў нічога. Як ты быў, нібы дзіця бяз памяці... Ня верыш?

«Я веру, як мне бацьку ня верыш?.. Толькі я ведаю, што ўсё ты помніў».

— Ну, добра, нешта я помніў, прыкідваўся з месяц, што ня помню, бо на мяне ўжо чарнавую ў штабе выправілі, дахаты паслалі: загінуў съмерцю героя... Не хацеў я туды, у ту ю сям'ю, да той жанчыны зноў, разумееш?.. Пісарчуком у штабе зямляк мой быў, я ўгаварыў яго не высылаць болей маёй радні ніякіх дакументаў, сам, маўляў, напішу, што жывы. Але ім пенсію за мяне далі, дык нашто пісаць?..

Калі вайна скончылася, мяне пакінулі ў Прусіі рэпарацыямі займацца, нагледзеўся я, як палкоўнікі нашы з генераламі бараҳло вагонамі вывозілі... А я тым часам жалеза цягаў, млыны вадзяныя ў прусакоў разьбіраў і ў Расію адпраўляў. Раптам аб'яву чытаю ў газэце армейскай: хто памятае, дзе ў сорак першым годзе, пры адступленні, тэхніка наша кідалася, хай паведаміць, а знайдзецца тэхніка — узнагарода. Я і паведаміў, мяне ў самалёт — і сюды. Мы тут якраз адступалі і ў лесе Наратоўскім дзясятак гармат скавалі, не было іх чым і як цягнуць. Тапчуся, блукаю з асабістамі па лесе гэтym дзень, другі — не магу

знейсьці. І тут нібыта — і ня тут. Асабісты нацягаліся — і да мяне з пагрозамі: ты што, жарцікі строіць? Захацеў узнагароды, дык мы цябе!.. Давайце, кажу, у тутэйшых спытаємся. Можа, бачыў нехта, не іголкі ж у сене. Ды пытацца, аказваецца, нельга, бо не магла Чырвоная Армія ў лясах зброю кідаць. Такая нівыкрутка, я ўжо ня рады, што на ўзнагароду ту ю паквапіцца, а на трэці дзень твая маці да нас на ўзылеску падыходзіць: вы не гарматы шукаеце?.. Я, як яе ўбачыў, самлеў: вось яна — узнагарода!

«Гэта праўда, — усыміхаеца маленъкі Мірон, — а тое, што бацька ўпершыню ўбачыў маці, калі з дзядзькам Мацеем у вёску ўехаў, для некага прыдумана, можа, для Яромхі. Маці за бацьку таму і пайшла, што ён да яе *вярнуўся*».

— Знайшліся тыя гарматы... За чатыры гады ў балота ўгразылі — адныя рулі тырчаць. Мяне на машыну — і ў вобласць. Па ўзнагароду, думаю, а там мне кажуць: вайна скончаная, ты дэмабілізаваны, але застаешся салдатам партыі, якая пасылае цябе на фронт калектывізацыі, на арганізацыю калгасаў у вызваленай ад ворагаў Заходняй Беларусі. Я арганізоўваў калгасы ў Расіі, ведаў, што гэта такое, і падумай адразу: вайну праскочыў, а тут заб'юцы! Ніяк не магу, адказваю, у мяне сям'я дома, жонка і дзяцей двое. «Гэта ўся праблема? — пытаюцца. — Дык мы яе вырашым». І напісалі, каб не чакалі мяне дома, бо загінуў я пры выкананыні сакрэтнага задання. Яшчэ адну чарнавую ў сям'ю маю паслалі, разумееш? Дзье чарнавая за адну вайну на мяне прыйшлі, а я ўсё жывы і жывы...

З калгасамі ад мяне не адчапіліся — і я сюды папрасіўся. Калі ўжо калгасы арганізоўваць, дык тут, каб з маці тваёй быць. А там не разводзіўся, бо двойчы забіты — як разъвядзешся?..

Калі прыйшла другая чарнавая, жонка тая давай ва ўсе канцы пытацца: дык дзе і як мой муж загінуў?.. Ну, і высьветлілася ўрэшце, што нідзе і ніяк. Мусібыць, пара мне недзе і неяк загінуць, як ты думаеш?..

Маленъкі Мірон думае пра тое, чаму вялікі Мірон, які нідзе і ніяк не зьбіраеца гінуць, кажа, што загінуць яму пара, гаворыць пра гэта — абы гаварыць. Мірону непрыемна, што бацька, які не пабаяўся ні лясных братоў, ні пісталетаў, бацца нейкага дваяжэнства, аліментаў, жонкі... Хіба вайна, з якой ён вярнуўся, не страшней? Блытаніна сярод гэтых дарослых... Блukaюць адны ў адных, як у лесе.

— Заблukaў я, Мірон, заблытаўся... І вас люблю — і тых шкада, і не жыву ні тут, ні там. Да таго ж — як бы і ня жыў яшчэ зусім. На вайне хіба... Ты зноў не паверыш, але вайна — найлепшае, што ў май жыцьці было. Што я да вайны меў?.. Работу з раніцы да ночы. Варочаў ды варочаў зямлю, гной, дровы, каменьне... Праўда, ордэн мне далі, сам Калінін начапіў. Я з Масквы ехаў, ордэнам бліскаў, думаў: о-го-го! Цяпер, з ордэнам, зажыву!.. А з тым ордэнам зноў за плуг. Ды яшчэ паганяюць: гэй ты, з ордэнам, хутчэй давай рухайся, на цябе раўняюцца! І пасыля вайны тое ж... Вось і застаецца вайна ва ўсім гэтым, як палонка ў лёдзе. Падплываю і дыхаю... Нехта съмерць, кроў успамінае, а я не. Съмешнае, вясёлае ў памяці... Ведаеш, якую дзядзьку Мацею, які таксама пакінутую зброю знайшоў, узнагароду далі?.. Веласіпед! А веласіпедаў тых у Кёнігсбергу, як гразі ў Казані. Паўсюль наваленыя, па вуліцах ад іх не праехаць, не праісьці. Ён і кінуў сваю ўзнагароду да қучы. Ранкам прачынаеца, а каля ложка ягонага — два веласіпеды. Ён вон іх адзін за адным, назаўтра ўстae — чатыры! І так дзень за днём, хлопцы не ляняваліся веласіпеды яму цягаць, вар'яцелі ад рогату... На вайне яно

так: сёньня жывы — сёньня шчасльвы. Калі б заўтра вайна, з песьнямі пайшоў бы, абыдла ўсё...

— Ня пойдзеш ты нікуды! — з маленъкім Міронам на руках паўстае маці перад Міронам вялікім, перакрываючы дзъверы з хаты ў сені. — Калі царкву парушыш, нам тут ня жыць! Ці ты прычыны шукаеш, каб ня жыць тут, каб *туды* падацца?..

Бацька моўчкі адсоўвае маці ўбок і выходзіць. Маці кідаецца за ім, чапляеца ў сенях за парог і ляціць ніцма, прыціскаючы да грудзей, не выпускаючы з рук маленъкага Мірона, які балюча б'еца аб ганак, аб пляскаты валун галавой — і з болю, з крыку і плачу ад болю гэтага пачынаеца, запамінае сябе ў съвеце: «А-аа-а!..»

— Мірон! — надрыўна ўсьлед бацьку крычыць маці. — Мірон, стой, сын твой забіўся!..

Бацька, ідучы падворкам да вуліцы, дзе чакае яго Яромха, з якім пасьля стрэлу ў Наратоўскім лесе неспадзявана пасябраваўся ён больш, чым з франтавым сябрам сваім Мацеем, нават не паварочвае галавы.

— Божа ўсемагутны, Божа літасцівы, што ж гэта такое?.. — сама плача маці, супакойваючы плач Мірона. — Што ж будзе, што будзе?..

Мірон, у якім не замглілася пакуль дапершаўспамінная памяць, плача, ведаючы, і што гэта такое, і што будзе...»

Чатыры дні таму бацьку выклікалі ў вобласць — туды, адкуль прыслалі. «З чаго ты ўзяў, што можаш не выконваць устаноўкі?.. Чаму ты думаеш, што ў сельсавеце тваім могуць быць і царква, і касьцёл, і мячэць, і сінагога?.. Тыдзень табе даём, каб разабраўся!..»

Дзьвярэй у кабінцы, дзе бацьку ўпікалі, што не вядзе барацьбу з Богам, было двое: праз адны ўваходзіш і выходзіш, калі ўсё абыдзеца і выпуссыцяць, а праз другія выпраўляешся туды, скучу цябе ўжо ніколі і ніхто, апрач Бога, не дагукаеца. Тыя другія дзъверы былі абцягнутыя арэхавага колеру скурай пад колер сцяны, іх цяжка было ўбачыць, заўважыць, але ўсе пра іх чулі, ведалі і адразу зауважалі, упіраліся ў іх паглядамі і маліліся: «Госпадзі, хоць бы не туды!..»

Знадворку за тымі дзьвярымі, калі ў кабінцы засядалі, дзяжурыў, чаючы свайго, чорны варанок.

Татарскіх двароў было ў Карунах з тры тузіны, усе на адной, канцавой Татарскай вуліцы, двароў габрэйскіх — утрай менш, усе ў сярэдзіне вёскі, у мястэчку, якое гэтак, Мястэчкам, у вёсцы і называлася. Мячэць і сінагога былі невялічкімі, з дошак ды плашак, татары і габрэі пасьля гаворкі з вялікім Міронам самі іх разабралі і перанеслі ў лес, тэрыторыя якога адносілася ўжо да лясьніцтва, а не да сельсавету, і з лясьнічым і леснікамі татары з габрэямі неяк дамовіліся. З касьцёлам старшыня сельсавету таксама разабраўся, бо ксяндза ў касьцёле з вайны ня мелася, зъбег ад страху перад бальшавікамі і не вярнуўся, і палякі, як называлі сябе тутэйшыя каталікі, насплена, спадылба глядзелі, як вялікі Мірон са сваёй хэўрай скідвае з касьцёлу крыжы і крычыць з верхатуры: «Бальніца тут будзе! Баль-ні-ца!.. Лячыцца тут будзеце, а ня опій піць, маць вашу перамаць!..»

Заставалася царква. Ня так нават сама царква, як поп, талакніны лоб, які пра Міронавы праблемы з начальствам, пра арэхавыя дзъверы ў абласным кабінцы і слухаць не захацеў. «Крані толькі святыню! Паўтысячы гадоў яна тут стаіць, да цябе стаяла і пасьля цябе стаяць будзе!..»

Да белай, высокай, узьнесенай ледзь ня ў неба камяніцы на крутым пагорку над рачулкаю Мірон, Яромха, Мацей і Ютка ішлі даўжэзнай вясковай вуліцай пад съцішаную лаянку і праклённы. Праваслаўныя ка-

рунцы былі ня большымі хрысьціянамі, чым карунцы-каталікі, хутчэй яны, як і ўсе беларусы, былі паганцамі, але ў іх быў поп, бацюшка.

— Не падыходзьце! Не змушайце грэх на душу браць! — крикнуў бацюшка з пагорку, па якім узьбягала да царквы старадаўняя, як і царква, як і Карунскі замак цераз рачулку ад яе, з камянёў выкладзеная лесьвіца. Стагоддзе за стагоддзем па лесьвіцы гэтай падымаліся карунцы да царквы, хрысьціліся ў ёй, вянчаліся, адпяваліся... Замак за царквой, ад якога адна кутняя вежа засталася, парушыла ў першую сусветную вайну руская артылерыя, а царкву ніхто не крануў — ні крыжакі, ні татары, ні шведы, ні палякі, ні немцы...

«Тра-та-та-так!.. Тра-та-та-так!..» — пратататакала з царкоўнай званіцы, калі вялікі Мірон з хэўрай, не звяртаючы ўвагі на крыкі бацюшкі, ступілі на першыя прыступкі лесьвіцы — і над галовамі іх прас্বісталі кулі.

— З кулямёту?.. — зьдзівіўся Мірон. — Дзе ён кулямёт узяў?..

— А то няма дзе... — адступіў з лесьвіцы, падымацца па якой яму і не хацелася, паштар Ютка. — Тут кулямётаў гэтых... І ад першай вайны, і ад другой. Поп ваяваў на першай. Ды й дзяк таксама, ён і палівае...

Мірон сплюнуў і дастаў пісталет.

— Поп, дзяк, так-растак!.. Мацей і Яромха на лесьвіцы застаюцца, а мы з Юткам з тылу зойдзем.

— Не пайду, — сказаў Ютка, уцягнуты ў барацьбу з Богам толькі праз сваё швагерства з Мацеем.

— Як ня пойдзеш?

— А так... Глядзі вунь, што на вуліцы...

На вуліцы, каля павароткі да царквы, зразумеўшы, што бацюшка з дзякам будуць тримаць асаду, пачалі зьбірацца людзі. Пакуль іх было няшмат, але нясьмела, асьцярожна, па адным яны падыходзілі і падыходзілі, мужыкі і бабы, пераважна бабы...

— Назад! Па хатах! — замахаў на іх пісталетам Мірон. — Разысьціся, я вам сказаў!

— Супакойся, сам надта ўжо разышоўся!.. — адчуўшы, што ёсьць сіла на сілу, гукнуліся з вуліцы. — Звалоўся на нашую галаву, маскаль паганы, крыжа на табе няма!..

— Што?!.. — перасмыкнула Мірана і, стрэліўшы ўгору, ён кінуўся на людзей, якія расступіліся — і Мірон аказаўся тварам да твару са сваёй жонкай з сынам на руках. На імгненьне ён аслупянеў, але толькі на імгненьне, бо ў ім ужо ўскіпела шаленства, плёхнула цераз край. — Дахаты! Заб'ю! — зьбялела замахнуўся ён на жонку з дзіцем, ды тут Яромха наскочыў ззаду і зьбіў Мірана з ног, распластаў на зямлі, закруціў яму руку з пісталетам за сыпіну, а Наста абмінула іх абодвух і пайшла да царквы. У белай сукенцы і белай хусьцінцы, прыціскаючы да сябе дзіця, яна падымалася па лесьвіцы ўсё вышэй і вышэй, а Мірон, асидланы Яромхам, выварочваў шыю, глядзеў ёй усьлед і сплёнваў зямлю на зямлю...

— Мірон! — крикнуў бацюшка. — Я дзяка ў Менск да начальства пашлю, ты яго не чапай! Як вернецца, будзем далей разъбірацца!..

Папу нічога Мірон не адказаў, да Яромхі сказаў ціха, але так, што ўсе пачулі:

— Развярнуся я з табой, Альбін.

Больш за троес сутак, пакуль ехала з Менску начальства, прабыў ма-ленькі Мірон з маці і бацюшкам у царкве. «Ішла б ты, Наста, ня змуч-вала дзіця», — казаў бацюшка, а маці адказвала: «Не пайду, ведаю я

яго, вы ня ведаец». Каля царквы, па чатырох баках пагорку, зъмяняючы адны адных, уძень і ўноч стаялі людзі.

— Твой бацька кажа, што Бога няма, а Бог ёсьць, — люляў Мірана на руках, калі маці стамлялася і засынала, бацюшка. — Бог-бацька, Бог-сын і Бог-дух святы, усе ў адным. Не разумееш, як яно так?.. Тут не разумець трэба, а верыць, адчуваць, і ў што паверыш, што адчуеш — тое і будзе. Давай я на званіцу цябе падыму, каб адчуў, адтуль Бога ва ўсе бакі відаць.

Начная званіца была высокай, а неба начное яшчэ вышэйшым, і ў ім блукалі зорныя туманы, скрэзь якія, як скрэзь марлю, цадзілася густое, нібы малозіва, сінім-сіняе святло. З небасхілу яно лілося на ўзвышшы, на пагоркі і съцякала па іх, заліваючы лагчыну, у якой хаваліся Каруны. Плылі, патаналі ў гэтым святле і парушаны замак з адною кутняю вежай, і касьцёл без крыжоў, і Мястэчка без сінагогі, і сады, і палеткі, і хаты, уся вёска ўздоўж рачулкі ад Татарскай вуліцы да прошчы, да Трох — з адной паваленай — Бярозаў. Зорны вечер гнаў зорныя туманы, неба пакалыхвалася і працякала над царквой, і царква пакалыхвалася і праплыўвала ў небе, і ў ёй і разам з ёй пакалыхваліся, працякалі, праплыўвалі бацюшка, маці, Мірон — усё і ўсе адно ў адным, і бязъмежная, несупынная плынь гэтая адчуvalася, як жыцьцё, і была, мусібыць, Богам, якога відаць было ва ўсе бакі.

На званіцы вісеў звон і стаяў кулямёт.

«Калі тут звон, нашто кулямёт? — стараўся хоць крышку ўсьвядоміць сябе самога ў Боскім съвеце і сам съвет гэты зразумець маленькі Мірон.

— Няўжо Бог сваё жытло без кулямёту абараніць ня можа? Ці ня Боскае гэта, а бацюшкава жытло, таму бацюшка яго і бароніць?.. Але чаму тады бацька, вялікі Мірон не бароніць жытло сваё, а разбурае чужое?..»

— Як розыніца ёсьць паміж чалавекам і дрэвам, так розыніца ёсьць паміж чалавекам і чалавекам, — прамовіў бацюшка, гладзячы анёльскія кудзеркі маленькага Мірона і гледзячы ў сінім-сіню далеч на прошчу, на Тры, з адной паваленай, Бярозы. І тут на вачах бацюшкі і Мірона, на вачах маці, якая паднялася на званіцу, яшчэ адна Бяроза, далейшая ад паваленай, без навальніцы і ветру, у нерухомай цішыні пахілілася, хіснулася ўзад-уперад, нібы выбіраючы, куды і як упасьці, і павольна, як ліст зълітае, пачала завальвацца, падаць, страсаючы з сябе сіняе святло — і легла ўздоўж дарогі. «Ух...» — выдыхнула яна, як ад нечага вызвалілася, і выдых яе прашапацеў над лагчынай, над рачулкай, над садамі з палеткамі, над усімі Карунамі ад прошчы да канцавой Татарскай вуліцы...

— Што гэта?.. — спалохана спытала маці, на якой сукенка з хусынкай зіхацелі халоднай сінью, і маці здавалася незямной, падобнай на жы-харку тых планетаў, над якімі ўзыходзяць па два і па тры сонцы. — Як гэта — без навальніцы, бяз ветру?..

— Так... — уздыхнуў бацюшка. — А чалавек як?.. Час настаў.

— Ой, не!.. — Маці ўзяла ў бацюшкі і стала люляць і лашчыць маленькага Мірона. — Сыпі, ты чаго ня сыпіш, сынок?.. Ой, не, гэта знак, штосьці станецца, будзе нешта адразу, як дзяк вернецца...

Аднак вярнуўся дзяк — і нічога такога адразу ня сталася. Вялікага начальніка з Менску, які сам ехаў і дзяка вёз на бліскучай чорнай легка-

вушцы, а за легкавушкай на запыленай палутарцы трэсыліся салдаты, перанялі каля прошчы габрэ з татарамі, перагаварылі з ім — і начальнік загадаў здаць усю, якая ёсьць, зброю і сабрацца на сход.

Зброю ня здаў ніхто, на сход сабраліся ўсе. На сходзе начальнік аб'явіў, што хоць Бога і німа, але царква ў Карунах пакуль застаецца, бо пытаныні рэлігіі не вырашаюцца наскокам, і съядомасьць карунцаў будзе падцягвацца да съядомасьці ўсіх савецкіх людзей паступова... Салдаты тым часам, шукаючы зброю, ператрасалі двор за дваром.

Крыжы на касыцёл не вярнуліся, мячэць з сінагогай засталіся ў лесе. «Што зроблена, тое зроблена», — сказаў начальнік. Старшыню сельсавету за самаўпраўства ён паабяцаў пакараць.

— Папа з дзякам пазней арыштуем, хай трохі ўсё супакоіцца, а цябе перавядзем адсюль, жыць табе тут не дадуць, — развязтаўся вялікі начальнік з вялікім Міронам, калі ўжо яны выпілі ў хаце. — Пачынай манаткі зьбіраць. — І падкінуў вялікі начальнік пад столь маленъкага Мірона. — Стайдунчыка якога змайстраваў! З гэткіх во ў нас новыя людзі вырастуць, а ўсялякіх быльых — у распыл!..

Ад вялікага начальніка пахла сівіной скурай і гуталінам.

Салдаты, забраўшы кулямёт са званіцы і не знайшоўшы болей ніякай зброі, апроч паляўнічай, раптоўна, на ноч гледзячы, перакінуліся з Карунай у Нараты і там братоў лясных, што спалілі сыраварню, палавілі на ў лесе, а ў хатах, дзе яны начавалі. Аднаму толькі з братоў Сівакоўскіх, наймалодшаму, удалося ўцячы. Астатніх, каго параненага, каго зьбітага ў кроў, пакідалі ў кузай «палутаркі» і зьевезлі разам з гаспадарамі, якія давалі ім прытулак, з дарослымі ўсімі і дзецьмі.

Вялікі начальнік з Менску на абяцанкі свае, мусібыць, забыўся, іншых клопатаў хапала. Мінаў месяц за месяцам, зіма надышла, а вялікага Мірона ўсё не пераводзілі нікуды і не пераводзілі. У вёсцы на яго касавурыліся — і ня так праз барацьбу з Богам, які, як вядома, высока і далёка, як праз арышты ў Наратах: думалі чамусыці, што гэта ён, калі выпіваў з вялікім начальнікам, падбіў таго паслаць сярод ночы ў Нараты салдатаў. Па вялікім Міроне нават стралялі каля Багушоў, на лясной дарозе паміж Карунам і Наратамі. Невядома, хто страляў, але сам Мірон вырашыў, што на яго палюе наймаладзейшы з братоў Сівакоўскіх, той, што ўцёк.

У вялікага Мірона, апроч пісталета, меўся яшчэ — выдадзены яму ў вобласці — сямізарадны карабін, з пакарочаным ствалом віントоўка, і аднойчы ўраніцы маленъкі Мірон убачыў, як бацька разабраў карабін і стаў яго чысьціць.

— Пайду зайца ўпалюю, — сказаў ён маленъкаму Мірону. — Табе ўжо мяса пара есьці, каб лепей расыці, а ў нас дзе мяса?..

Мяса сапраўды не было, хіба што зредку на сівяты.

Дагэтуль бацька, калі выбіраўся ці ў дальні калгас, ці ў раён, прывозіў, вяртаючыся, толькі заечы хлеб. Прымарожаны, смачны-смачны, смачнейшага за яго ніколі ў жыцьці маленъкі Мірон на ёй. Нават тады, калі вырас.

— Ня пойдзеш ты нікуды! — як і перад паходам на царкву, пасправабавала не пусыцца вялікага Мірона маці. — Тут і так з Боскай ласкі жывём, а ты надумаўся!

Вялікі Мірон даставаў са сваёй вайсковай кайстры патроны і заганяў іх у карабін.

— Пайду... Калі ўжо мяне не пераводзяць, дык трэба паказаць ім, за кім сіла. З чыёй бы ласкі я ня жыў, а зайцам ня бегаў і бегаць не зьбіраюся!

— Каму ім?.. Што паказаць?.. Яны ўсе на цябе зъбяруцца, ты чужынец!

— Няхай зъбіраюцца. Хоць відаць будзе, хто зъбярэцца, а то ўсе ды ўсе... Усе — гэта ніхто.

Маці ўбачыла праз акно Яромху на вуліцы, выбегла з хаты і закрычала, ратуючыся:

— Альбін! Зайдзіся ты, спыні яго, ён у лес па съмерць сабраўся!..

Ня ведала яна, што рабіла.

Бацьку было не ўтрымаць, а Яромха, які пасыля сутычкі каля царквы пачуваў сябе перад ім вінаватым, ня мог адпусціць яго аднаго. Ён збегаў дахаты, узяў сваю паліўнічую стрэльбу, сказаўшы Альбіне, што ідзе на зайца, — і вялікі Мірон з Яромхам, паклаўшы ў бацькаву кайстру вайсковую, каб ня зъмерзнуть, паўлітэрак і закуску, рушылі ў Багушы на пару. Пайшлі ўраніцы, а ўвечары вялікі Мірон прынёс ня зайца, а мёртвага, забітага Яромху.

— Людзі, не забіваў я, не забіваў!.. — дзьзвіома съязнікамі ўсяго пра-плакаў вялікі Мірон, і Мірон маленькі ўпершыню ўбачыў, як бацька плача. Гэта ўразіла яго, бо дагэтуль ён думаў, што плакаць могуць толькі дзеці і жанчыны. І яшчэ ён ведаў, што бацька плача з таго, што сапраўды не забіваў, а ўсе думаюць і будуць думашь, што забіў.

Людзі глядзелі на вялікага Мірона і маўчали.

— А хто забіў? — пытаяўся съледчы з раёна, які прыехаў назаўтра, агледзеўся ў Багушах і загадаў адправіць цела Яромхі ў раён на медэксъпертызу. — Вы ўдвух былі, нічыхіх болей съядоў ва ўсім лесе. І ні каля ручая, і ні каля каstryшча... Дык хто забіў?

— Сівакоўскі, — сказаў бацька. Дарма ён гэта сказаў, толькі з перакананьня ў тым, што забіў Яромху наймалодшы з братоў Сівакоўскіх, больш нібыта не было каму.

— Тады чаму ён цябе не забіў? — пыталася Альбіна, сястра Яромхі.

— Чаму ён забіў майго брата, а не цябе?

На гэта вялікі Мірон ня меў што сказаць.

— Па паветры ні лясныя браты, ні лясныя сёстры не лятаюць... — круціў так і гэтак бацькаў карабін съледчы. — У карабіне толькі шэсьць патронаў.

— Я страляў, але па зайцы, — не адпіраўся ў тым, што страляў, вялікі Мірон. — Сыну зайца абяцаў...

— І дзе заяц?

— Бегае, не пацэліў...

— Заяц бегае, па зайцы не пацэліў, а чалавека ў вока, як вавёрку, — насымешліва ня верыў съледчы і пераходзіў на крык. — Расказвай, як было! Яшчэ раз, ну!.. І праіду мне, праіду кажы, прызнавайся!

Съледчы насыміхаўся, крычаў, а вялікі Мірон раз за разам рассказваў усё тое самае... Як Яромха праваліўся ў прысьнежаны лясны ручай, як пакінуў ён Яромху каля кастра сушыща, сам пайшоў паглядзець съяды, выгнаў зайца, стрэліў па ім і амаль адразу пачуў яшчэ адзін глухі стрэл, нават за свой раней той стрэл пачуў, таму і ў зайца не пацэліў, а калі

вярнуўся — на разасланай пустой кайстры на сънезе стаяў адпіты паўлітэрак, раскладзеная была закуска, а Яромха ляжаў каля кастра з выбітым вокам... І ні съледу каля кастра чужога, і нідзе нікога, як сам сябе забіў.

Съледчы махаў рукой.

— Ты сыну казкі расказвай!.. То Сівакоўскі, то сам сябе... З дубальтоўкі ў вока? Ды ягоныя б мазгі на дрэвах віселі!.. І дзе ты бачыў, каб сябе ў вока стралілі, ты ж вайну прайшоў?.. Маўчыш?.. Ну, маўчы. Кулю дастануць — ты ў мяне запяеш.

Куля ў галаве Яромхі аказалася з карабіна.

Судзілі вялікага Мірона не звычайным судом у раёне, а ў вобласці — у кабінцы з арэхавымі дзвіярыма. Тройкай судзілі — першы партыец, першы саветчык і першы гэбіст — бо ня нейкі там Мірон Стаўбун забіў нейкага там Альбіна Яромху, а старшыня сельсавета забіў партыйнага сакратара. Выключаны з партыі, выправіўся вялікі Мірон з таго кабінету праз арэхавыя дзвіверы.

Маленькі Мірон ведаў, што бацька не вінаваты, таму плакаў і плакаў днімі і начамі... Маці езьдзіла то ў раён, то ў вобласць, дабівалася спатканыя з мужам, а ёй адказвалі: «Ніякі ён табе ня муж, ён дваяжэнец». Пасылья суда ў арэхавым кабінцы бацька стаўся вінаватым ня толькі ў забойстве, але і ў дваяжэнстве, і ў выпраўленыні фальшывай чарнавой з фронту, нібы ён сам яе выпраўляў і нібы яшчэ адной чарнавой, сапраўды фальшывай, не было. Вінаватым аказаўся вялікі Мірон нават у *анархісцкай* барацьбе з Богам, да якой тыя ж людзі ў тым жа кабінцы яго змусілі.

Для вёскі ж, для карунцаў і без дваяжэнства, і без фальшывай чарнавой, і бяз Бога ўсё было зразумела: забіў Мірон Яромху праз тое ж, праз што Яромха страліў па ім, параніў яго ў Наратоўскім лесе... Праз тое ж, з-за чаго біліся яны каля царквы... Праз рэўнасьць забіў Мірон Яромху, праз Насту Чаротку. Маці ў вёсцы нават пачалі стараніцца, нібы і яна ў нечым была вінаватая, адна Альбіна сказала: «Нам няма чаго дзяліць, мы абедзівье страцілі...»

— Нашто наш татка яго забіў, нашто наш татка яго забіў, ну чаго ты плачаш, чаго ты плачаш?.. — сама ледзь ня кожны дзень плакала над маленькім Міронам маці — у адзіноце, у цёмным выцьці зімовых сцююкаў, у халоднай і галоднай хаце. А калі маці езьдзіла ці ў раён, ці ў вобласць, дык Альбіна, сястра Яромхі і сяброўка маці, даглядаючы маленькага Мірона, бо не было ёй болей каго даглядаць, таксама плакала і пыталася:

— Ну нашто твой татка забіў майго брата?..

Праз дзень-другі маці вярталася, і Альбіна дапытвалася ў яе безнадзейна, як у хворай:

— Куды ты ўсё езьдзіш ды езьдзіш?.. Па што?.. Для чаго?..

— Хоць бы съяды знайсьці якія... Хоць бы даведацца, дзе ён і што з ім...

Калі скончылася зіма і настала вясна, маленькі Мірон перастаў несучешна плакаць, ляжаў моўчкі і глядзеў у столъ, дзе не было чаго бачыць, ці спаў з адкрытымі вачымі.

— Страшна, Наста... — казала Альбіна. — Яшчэ страшней, чым плач бясконцы... І што ён бачыць?

— Нешта ж бачыць, я ўжо звыкла, — падыходзіла да калыскі, у якую пераклалі Мірона з люлькі, маці. — Нешта ж ведае... — І неяк у сонечны,

ясны і звонкі, з капяжамі, дзень, вярнуўшыся ці з раёну, ці з вобласці з нейкай добраі весткай, з маленечкай нейкай надзеяй, маці спыталася ні з чаго, проста з павесялела настрою спыталася:

— Мірон, наш татка не забіваў нікога?

— Ага, ён табе скажа, — з другога боку калыскі падышла Альбіна.

— Ды й як гэта не забіваў, калі на вайнне быў? — I тут жа спытала сама:
— Мірон, наш татка не забіваў нашага Яромху?..

Маленькі Мірон паглядзеў працягla на Альбіну, на маці, нібы вызнаваў, ці ўсур'ёз яны пытаюцца, і з боку ў бок пакруціў галавой — раз, другі і трэці:

«Не. Не. Не».

— Госпадзі!.. — схапілася за сэрца маці і абсела каля калыскі.

— Дзіця галавой пакруціла, а ты за сэрца хапацца... — падала ёй вады Альбіна. — Хоць схопішся тут, я табе скажу... Але ж і Сівакоўскі не забіваў...

— Скуль ты ведаеш?

— У мяне ён быў, калі з Наратоў уцёк, стуль і ведаю! I ў той дзень быў у мяне.

Маці глядзела на Альбіну амаль няўцягна.

— А Яромха?..

— I брат ведаў, у адной жа хаце жылі. На тое і разылік быў... Бандыт хаваеца ў партыйнага сакратара — хто падумae?

— Чаму ж тады Яромха ў Багушы пайшоў?

— Таму і пайшоў, што лавіць у Багушах не было каго... Замірыца хацеў з Міронам. Замірыўся... Ён і з Міронам мірна жыць хацеў, і з Сівакоўскім... Той яму: пратурым бальшавікоў, зажывём на сваёй зямлі гаспадарамі — дзе падзенеши? Так што думай, глядзі... A сам штодня гарэлку жлукціць, я ўжо ня ведала, дзе яе браць. Сама ня п'ю, брат у партыйных сакратарах, а я з хаты ў хату па гарэлку... Ну і выгнала! Усё адно ж брата праз яго ня стала.

— Калі выгнала?..

— Праз тыдзень недзе пасъля съмерці Яромхі. Ды ня выгнала, калі праўду казаць. Сам пайшоў. Як гарэлку насыць кінула, бо глядзець пачалі, каму ж нашу, сабе, ці што? — так і падаўся. A да гэтага: кахаю, ажэнімся, з саветамі толькі справімся... П'яны з дня ў ноч, з Саветамі ён справіцца! Цяпер ведаеш, дзе спраўляеца? Знаў у Наратых, у той самай Сілічыхі, з хаты якой салдаты яго выкурылі! Жаніх...

— Гэта ён каля Багушоў у Мірона страляў?

— Выбіраўся ад нас колькі разоў, так што можа быць... Пра такое ён і п'яны маўчаў.

Маці ўжо зусім ня цыміла, што ёй думаць.

— Калі ня ён... калі не Мірон... хто ж тады Яромху забіў?

— Дазнаемся, Насыця... Маленькі Мірон падрасьце і скажа... Толькі забыцца можа, ды й чакаць доўга...

Вясна ўзялася такая дружная, што сънег сагнала за тыдзень, і ў канцы тыдня злавілі ў Наратых наймалодшага Сівакоўскага — нехта на яго і ўдаву Сілічыху данёс. Злавілі міліцыянты з тым самым гэбістам, які прыязджаў у Нараты, калі спалілі сырavarню.

Напачатку першага вясновага тыдня ня маці, а Альбіна некуды зъеха-

ла, аб'явіўшыся пасъля не ў Карунах, а ў Наратах, у Станіславы з Мацеем. Даўно, сказала, ня бачыліся... Яна стаяла на вуліцы і глядзела, як нядайняга яе жаніха, звязанага, запіхваюць у машыну. Той таксама глядзеў на яе, але ні ён ёй, ні яна яму — ні паўслова...

Слічыху з ім чамусыці не пасадзілі, асобна павезылі на падводзе з двума міліцыянтамі. Хату замкнулі, ключы гэбіст аддаў Мацею Цяжкаробу. «На, карыстайся».

— У мяне і так дзъве хаты, — нязграбна ўпусьціў ключы Мацей, нахіліўся іх падымаць, а гэбіст наступіў яму на руку бліскучым хромавым ботам.

— Гэта не тваё, калгаснае... Уцяміў?

Мацей, асеўшы на кукішкі, кіёнуў яму ў жывот пачырванелай патыліцай.

— Цяпер валодай, — саступіў з рукі гэбіст. — Гаспадароў не чакай.

— І раптам кінуў Альбіне. — Ты са мной паедзеш.

Гэта ўсе запомнілі: як гэбіст нечакана кінуў Альбіне *ты са мной паедзеш*, і як Альбіна, нібы чакала таго, села ў машыну і паехала.

Па дарозе на Багушы яны спыніліся там, дзе стралялі ў вялікага Мірона, і дзе потым быў забіты Яромха.

— Паказвай! — выцягнуў гэбіст з машыны на дарогу звязанага Сівакоўскага.

— Што?.. — не зразумеў той.

Гэбіст коратка ўдарыў яго ў твар.

— Адкуль страляў, паказвай! Адкуль у Мірона, адкуль у Яромху? Ну! — і ударыў яшчэ раз.

Сівакоўскі сплюнуў крывёй і праплыў позіркам па Альбіне — з галавы да ног.

— Я не страляў...

— Глядзіце за ім! — загадаў гэбіст вадзіцелю і яшчэ аднаму міліцыянту, які асьцярожана азіраўся на лес, хоць было відна. — Дзе гэта, вядзі, — падштурхнуў гэбіст Альбіну, і яна правяла яго да каstryшча.

— Метраў дзьвесыце да дарогі, — прыкінуў каля каstryшча гэбіст.

— Съяды павінны былі быць, інакш ніяк. Ня мог жа ён на дрэве сядзець...

— Усё адно зълезыці трэба было, ён жа не вавёрка, каб пераскокаць, — сказала Альбіна.

— Не вавёрка... — згадзіўся гэбіст. Ён прысёў, падняў галавешку і пачаў калупацца ёю ў каstryшчы, варушыць зляжалы, мокры попел.

— А вось і сълед... — дастаў ён праз хвіліну нешта з попелу і аж засымяўся, сабой задаволены. — Хвіліны хапіла!.. Галаву трэба на шыі мець, а не галавешку! Я тады яшчэ пра гэта падумаў, калі справу крымінальную глядзеў...

— Што там? — спытала Альбіна.

Гэбіст не пашкадаваў насаткі, каб выщерці тое, што знайшоў у попеле.

— Гільза! Стрэляная, з карабіна, але стрэляная не з карабіна, разумееш?..

Альбіна не разумела.

Па-ранейшаму задаволены сабой, гэбіст дзъмухнуў у гільзу.

— Для цябе гэта, што съвіст... Як і для съледчага таго, ёлупня. У Маскве ён вучыўся, дыплом у яго... Не забіваў Мірон Стайбун твойго брата!

— Я ведаю, што ён не забіваў, — чакаючы, кіунула Альбіна. — А маленькі Мірон бяз бацькі расьце. Хто забіў?..

— Ты слухай, што кажу, а то многа ведаеш!.. — ня даў зьбіць з сябе форс гэбіст і закружыў вакол каstryшча. — Хутчэй за ўсё было так... Твой брат праваліўся ў ручай, вунь той ручай, правільна?.. — гэбіст ступіў некалькі крокаў да ручая і вярнуўся. — Яны раскладваюць вогнішча, твой брат застаецца пры агні сушыцца, Мірон ідзе ў лес цераз дарогу, ці заечыя съяды паглядзець, ці чалавечыя, а што робіць Яромха?..

— Сушыцца ён...

— Правільна, сушыцца, а яшчэ дастае з кайстры, холадна ж, гарэлку і яду, кайстра здаецца яму пустой, толькі крошки ў ёй нейкія, шалупіньне, а ён акуратны чалавек... Твой брат акуратным быў чалавекам?..

— Акуратным... — пачала ўжо нешта разумець Альбіна.

— Акуратным твой брат быў чалавекам... — закруціў гэбіст гільзу ў насатку. — Бачыш, нават у насатцы ня надта відаць... І брат твой вытрасае пустую кайстру над кастром, вось так, а кайстра аказалася не зусім пустой, не з аднымі крошкамі і шалупіньнем...

Гільза ўпала з насаткі ў каstryшча.

— Божа мой!.. — перахрысьцілася Альбіна. — Але ж так не бывае...

— Бывае. А ён не заўважыў... Калі б паляўнічы патрон быў, дык праста б шыхнула, ну, можа, сапраўды вока шротам пакалечыла б, а тут баявы...

— Гэбіст падняў гільзу, зноў закруціў яе ў насатку і паклаў у кішэнь. — Выпадак забіў твайго брата, Альбіна.

— І што... гэтак адразу выпадак стрэліў?..

— Не адразу. Брат твой разаслаў кайстру, раскладаўся на ёй, выпіў, закусіў, зноў падышоў да вогнішча... Нахіліўся, мусіць... Дроў падкінуць, ці так, каб цяплей... Някепская съмерць, — заключыў нечакана гэбіст.

— Не забіваў наш татка Яромху, не забіваў, праўду ты сказаў! — падкідвалася маці, съмеючыся, маленъкага Мірона, а гэбіст, якога ўгаварыла Альбіна заскочыць па дарозе да Насты, бо адной ёй тая не паверыць, спытай:

— Ну і што?

— Як ну і што, калі не забіваў? — перастала съмяяцца і разгубілася маці. — Калі не забіваў, дык вернецца, за што ж сядзець?.. Я ж па гэта ледзь ня з дня ў дзень... то ў раён... то ў вобласць...

— За выпадак жа ня садзяць... — таксама разгублена глянула на гэбіста Альбіна. Паслья памаўчала, падумаўши, і дадала. — Але сядзяць...

— Паслушайце, бабы... — Гэбіст выпіў гарэлкі, на радасцях прастаўленай Наствай, другую ўжо шклянку выпіў, закусіў, пражаваў, закурыў, а яны ўсё чакалі... — Выпадак — гэта тое, што я гільзу знайшоў, а ня тое, што Мірон сядзіць. І гільза — ня доказ. Вы бабы ўвішныя, хітрыя, падкінулі гільзу ў каstryшча — і да мяне.

— Пра што ён кажа, Альбіна?.. — не зразумела маці. — Як падкінулі?.. Хто да яго?..

— А ты чаму не пазнаеш мяне? — па-п'янаму насынуўся на яе пастале гэбіст. — Не прызнаеш чаму, га?

Маці съцялася.

— Бо ня ведаю... Ня бачыла я вас раней...

Гэбіст адкінуўся да съцяны. Піць ён, відаць, ня надта ўмеў, і з яго папёрла нахаства.

— Ня бачыла, ня ведаю, таму даю, з кім сънедаю... Калі Мірон твой па лясах нас кружыў, гарматы шукаючы, да каго ты падыходзіла?

— А-а... — нібыта нешта стала ўспамінаць маці. — Вас шмат там было...

— Трое! — выкінуў трывальныя пальцы гэбіст. — Толькі троё — і ты мяне не запомніла?

— Выбачайце... — ціха і вінавата сказала маці.

— А я цябе запомніў! І падумаў: дзеўка гэтая мне дасыць! І ты мне дасі, калі хочаш, каб я для дваяжэнца твайго нешта зрабіў! А то гільза ў мяне раз!.. — гэбіст загнуў два пальцы, тыкаючы ў маці адным... — і згубілася па дарозе. І ўсё стала гэтаксама, як было. З дня ў дзень... то ў раён, то ў вобласць... і нічога.

— Ну ты і поскудзь! — узяла Альбіна з рук маці, каб ня выпаў, маленъкага Мірона. — Мала табе таго, што я зрабіла?.. Дык я і дам табе, ці я горшай?

— Ня горшая, — сказаў гэбіст. — Але і ня лепшая.

Маці паднялася, узялася за плечы і, хістаючыся, сама, як п'яная, пайшла да дзьверей, а ў дзьверы, зьбіўшы маці на парозе, ускочыў вадзіцель.

— Бандзюга зьбег! Я па ваду адышоўся, у радыятар даліць, а ён галавай Хроліку ў галаву, аглушыў і зьбег!

— Нікуды ня дзенеца, — гледзячы на маці, што ўпала да печы на яе голыя, белым-белыя ногі, на якіх задралася спадніца, зглынуўшы, сказаў гэбіст. — У яе шукайце! — кіўнуў ён вадзіцелю на Альбіну і крыкнуў: — Ідзі паказвай, дзе жывеш!

— Малога вазымі... — не ўстаючы, не сваім, драўляным голасам папрасіла маці Альбіну, а тая паклала, амаль кінула маленъкага Мірона ў калыску.

— Куды ўзяць? Там страляць будуць!

— Пайшла! — штурхнуў яе ў плечы вадзіцель, і як толькі за імі зачыніліся дзьверы, гэбіст кінуўся на маці...

— Мірон, не глядзі!.. — біла нагамі па падлозе і ўзвывала не сваім, драўляным голасам маці. — Не гля-я-дзі, Mi-ro-o-n!..

Калыска была не глухая, бакавіны яе былі жардзяныя — і стаяла калыска каля ложкі насупраць печы.

Сівакоўскі сапраўды падаўся на падворак Альбіны, болей падацца яму не было куды — пры міліцыянтах і гэбісьце ў ўёсцы хто б яго пусціў?.. Ён забег у пуню, на нажы сячкарні разрэзаў путы на руках, выбіў акно ў хаце, узяў Яромхаву стрэльбу, зноў залез у пуню, на гарышчу — і адтуль адстрэльваўся ад міліцыянта і кіроўцы, таксама міліцыянта. Тыя пастрэльвалі па пуні вяла, ад дрыivotні, здалёк... Зрабіўшы сваё, да іх далучыўся насты, напіты і нагулены гэбіст, якому таксама не хацелася надта геройстваваць, грудзімі кідацца на стрэлы, і ён прыдумаў пуню падпаліць. Міліцыянт-кіроўца прынёс бензіну, гэбіст накруціў анучу на лёгкую сякерку, што тырчэла ў пні на дрыivotні, абліў, загадаў напарнікам страляць з аднаго боку пуні няспынна, сам падпоеў з другога, запаліў факел і кінуў яго на саламянную страху... Сівакоўскі з пуні ня

выйшаў — да каго і да чаго было выходзіць?.. Жыўцом згарэў, бо страляў яшчэ, калі ўжо гарэла.

На пажар набеглі людзі, але толькі хату палівалі вадой, каб ад пуні не загарэлася, якая так шугала полымем, што не падысьці.

— Бадай бы ты духу не ўказаў... Бадай бы ты спруцянеў... Бадай бы ты апрогся... — упёршы локці ў калені і съціснуўшы кулакамі галаву, ківаючыся з боку ў бок на пні на дрываютні, пасылала праклёны Альбіна невядома каму...

— Значыць, так, бабы, — сказаў гэбіст, ад'язджаючы. — Зрабіць я для вас магу толькі тое, што магу. Цябе, Альбіна, магу пасадзіць, але садзіць ня стану. Лічы, што згарэла твая віна ў пуні, так што пуні не шкадуй. А праклінаць мяне можаш, колькі хочаш. Ня ты адна — і мне ня шкодзіць.

— Бадай бы ты згарэў... Бадай бы ты... Бадай...

— А з табой, Насьця, складаней, — ня стаў слухаць гэбіст заведзеную, як патэфонная кружэлка, Альбіну. — Калі б твойго мужыка ў раёне судзілі, звычайнім судом, а яго ў вобласці і тройкай... У рашэнье тройкі я не палезу. Ты ў свой бабскі разум ня возьмеш, што такое рашэнье тройкі. Зынізу зъмяніць яго ніхто ня можа, а зъверху ніхто не захоча. Хто такі твой мужык, каб пра яго зъверху падумалі?.. Ніхто, Стайдун. Тут не пра такіх ня думаюць... Так што давядзеца чакаць.

— Чаго чакаць?.. Вы ж казалі...

Маці паглядзела на Альбіну і заплакала.

— Мала што я казаў... — хмыкнуў гэбіст. — Ты болей слухай, асабліва перад тым... Як сёньня на съвет нарадзілася...

— Ма-ма... — сказаў маленькі Мірон на руках у маці, якая ўжо яго не адпускала, як ім баранілася. І праз паўзу яшчэ сказаў, гледзячы на гэбіста: — Та-та...

Гэбіст начыстую зъдзівіўся.

— Глядзі ты! Колькі яму?..

У маці адразу высахлі сълёзы.

— Загаварыў... Чуеш, Альбіна, загаварыў!..

— Бадай бы ты... — стоячы, ківалася з боку ў бок Альбіна.

— Ну, стайдунчык, расьці вялікі... — пацягнуўся гэбіст паказытаць маленькага Мірона, але маці адварнулася, засланіла... — У мяне таксама расьце, больш за два гады яму, а не гаворыць... Чаму не гаворыць, га?

— Няма з кім, — сказала, ківаючыся, Альбіна.

— Ты чаго ківаешься? — узятырыла гэбіста. — Расківалася!.. Я магу тое, што магу! Рапарт напішу, гільзу дашлю!.. А мог бы не пісаць і не дасылаць, яно мне трэба?.. Ды няхай глядзяць, а то панаехалі з дыпломамі!.. А вы чакайце.

— Чаго чакаць?.. — зноў спытала маці.

— Чаго-небудзь! — адрэзаў гэбіст, ідучы да машины. — Усе чаго-небудзь чакаюць.

Чакаць давялося доўга — маленькі Мірон і гаварыць навучыўся, і лічыць, і чытаць, і пісаць... Навучыўшыся ўсяму гэтаму, ён смутна адчуваў, што страціў нешта больш істотнае, болей важкае, чым здабытае ўменьне лічыць і чытаць, але ня мог усьвядоміць, што? Проста адчуваў, што страціў... Асабліва пранізліва адчувалася гэта тады, калі

маці пыталася: «Міронька, дзе наш бацька, калі ўжо вернеца?..» — а ён зусім ня ведаў, што адказаць.

Ён неяк падумаў: «А што страціў Яромха, якога ня стала?.. Уменьне гаварыць, лічыць і чытаць?.. Ці нешта большае, ці нічога ня страціў?.. Яромхі нібыта няма — і ўсё ж ён ёсьць, а бацька нібыта ёсьць — і ўсё ж яго няма... Абодва яны далёкія, як другое і трэцяе сонца над нейкай планетай, а ўсе астатнія жывуць, як жылі — і толькі тое і адбываецца...»

За час, пакуль чакалі бацьку, шмат чаго адбылося — маленькі Мірон сястру займеў. Да таго ж не малодшую, як яно звычайна бывае, а старэйшую, з якой прыехала аліменты шукаць першую бацькава жонка. Дазнайушыся, чаму няма аліментаў, яна адразу яшчэ некуды заспяшалася, а Еўфрасінню, Хруську пакінула. «Няхай у вас пабудзе, куды мне з ёй?.. Ні начаваць няма дзе, ні карміща чым...»

Хруська, на шэсцьць гадоў старэйшая за Мірона, расказала яму, як яны з братам — тым, другім братам — галадалі, адну траву елі, як у Сухім Доле — там, дзе яны жылі — дзёгцем ім вароты мазалі, бо маці Хруськіна, чарнавую атрымаўши, калмыка ў хату пусьціла, аднарукага, але спраўнага ў гаспадарцы, а бацьку аказаўся жывы... Ці ж маці вінаватая?.. Яна ж, калмыка ў хату пускаючы, думала, што бацьку забілі съмерцю героя, а без мужыка — хоць якога — паспрабуй пражыві, мужык наогул бабе патрэбны. Дык бабы сухадольскія ўзьеліся на яе: «Ты курва! Мы сваіх франтавікоў і з чарнавымі чакаем, ці мала што здарaeцца!..» — а спраўнага мужыка ў Сухім Доле ніводнага за вайну не засталося, яны б таго калмыка і без рукі, і без нагі сабе забралі... І Хруська пыталася: «А які мой бацька, ну, які ён?..» Маці дала ёй фотаздымак: «На, глядзі». На фотаздымку бацька выглядаў суровым: у вайсковай форме, зацягнуты ў партупею — цэліуся ў некага з пісталета. «На таварыша Варашилава падобны», — сказала Хруська. Мірон ня ведаў, хто такі таварыш Варашилаў, і распавядалаў Хрусьцы, які бацька герой, колькі ён немцаў на вайні пабіў і колькі тут пабіў бандытаў, і як па іх, па бацьку і зусім тады маленъкім Міроне, бандыты стралілі ў лесе пад Багушамі, а дзядзьку Яромху, які быў матросам, заслані ўсё так, нібы гэта бацька забіў дзядзьку Яромху...

— Скрозь несправядлівасць, — уздыхнула Хруська. — І ў нас, і ў вас... — І Мірону няўтульна стала: яму здалося, што справядлівасці няма ва ўсім сьвеце.

— А які таварыш Варашилаў? — спытаў Мірон.

— Вялікі... — Хруська ўсталала з-за стала, за якім яны сънедалі, паднялася на цырлачкі і ўскінула рукі ўгору. — Трохі меншы за таварыша Сталіна... — яна апусьцілася на пяты... — але вялікі.

— А таварыш Сталін які?.. Хто ён, гэты Сталін?

Яны елі бульбу, макаючы яе ў алей з падсмажанай цыбуляй, і Хруська не днесла бульбіну да роту, вылупіла на Мірона вочы — і так з разяўленым ротам і вылупленымі вачымі засталася...

— Сталін — наш правадыр, — хуценька і чамусыці апасыліва сказала маці, і больш нічога не сказала.

Пра тое, хто такі правадыр Сталін, Мірон вырашыў вызнаць у паштара Юткі Казубоўскага, які чытаў газеты, таму ўсё ведаў. Ютка даў

Мірону часопіс з фотаздымкамі і малюнкамі: «На, тут ледзь не на кожнай старонцы...»

Часопіс называўся «Огонёк», у ім на адвароце вокладкі быў вялікі партрэт таварыша Сталіна, і меншы партрэт таварыша Варашылава на другой старонцы быў, бацьку яны абодва саступалі, але на самой вокладцы часопіса было нешта агромністае, большае і за Сталіна, і за Варашылава, і нават за бацьку з Яромхам, ня кажучы ўжо пра Мірона з Хруськай, большае за царкву і замак, за ўсе Каруны — і называлася гэтае агромністае, большае за ўсё і ўсіх: «Кремль. Красная площадь».

Неабсяжная плошча была ўся чырвоная — і ўся ў лютым марозе. Бліскучая шэррань аточвала чырвоную вежу з гадзіньнікам і распаленай зоркай над ёй, зубчастую съянину, якая сыходзіла за край вокладкі і цягнулася, здавалася, па край зямлі, прыземістую глыбіну з надпісам «Л Е Н И Н», з дзьвярыма і вартавымі па абодва бакі дзьвярэй, у якія, уяўлялася, увойдзеш — і выйдзеш па той бок съвету, адкуль прыйшлі і сталі пад чырвоную съянину блакітна-ледзяныя, засыпаныя сінім-сінім сънегам, елкі. З плошчы, нават з папяровай, цягнула такім велічным холадам, што Мірона скаланула, але і вачэй адараўца ад вежы, ад съянини, ад глыбіні, ад елак, аб ледзяны блакіт якіх апякаўся позірк, Мірон ня мог. Плошча была большай за тое, што ён мог і не мог, што маглі і не маглі яны ўсе разам — яна магла ўсё...

— Дзе гэта?.. — спытаўся Мірон, і Альбіна, якая жыла ў іх амаль увесь час, бо маці ўсё некуды ездзіла і ездзіла, адказала:

— У Москве. Нам туды, як да Абрама на піва... Памрэм, пакуль даедзем.

З калыскі Мірон вырас, ложак у хаце быў толькі адзін, на ім спала маці і, калі начавала, Альбіна, а Мірон з Хруськай клаліся на печы. Там Мірон і прыклейў да коміну карціну «Кремль. Красная площадь», на скразны холад якой яны з Хруськай, дурэючыся, хукалі, але іскрысты іней на чырвоных цаглінах і сіні сънег на блакітных елках не раставалі ад іх дыханья. З адвароткі карціны — вусамі да коміну — быў прыклейены Сталін.

Хруська прабыла ў іх болей за год і, калі палюбілася ўсім, прыйшоў ліст з Сухога Долу, ад яе маці, каб Хруську пасадзілі на цягнік да Москвы, даўшы тэлеграму, на які, а там яе сустрэнуть... Мірон спачатку перапудзіўся, што ехаць да той Москвы, як да Абрама на піва, Хруська памрэ, пакуль даедзе, а потым яго зайдрасцю асьляпіла: Хруська, калі не памрэ, на яве ўбачыць «Кремль. Красную плошчу!..»

У раён, што аказаўся горадам, праз які ішоў цягнік да Москвы, праходзіць Хруську паехалі на падводзе Юткі Казубоўскага. Мірона таксама ўзялі — і ў каменным горадзе каля найвялікшай будыніны ён убачыў каменнага Сталіна, але ж гэта ня тое, што «Кремль. Красная площадь». Пакуль на пероне ўсе плакалі, Мірон паспрабаваў прабрацца ў вагон, каб паехаць разам з Хруськай, і паехаў бы, калі б правадніца не злавіла яго і ня выкінула з тамбуру, з вагону, які ўжо крануўся, на руکі маці, Альбіны, Юткі...

З Еўфрасінніяй, з сястрой сваёй Хруськай ніколі ён болей ня ўбачыўся. Яна не памерла па дарозе да Москвы, але калмык, паехаўшы ў Москву яе сустракаць, напіўся і спаў, чакаючы Хруську, на tym жа вакзале, на

які прыехаў. Ён спаў на Казанскім, а Хруська, прачакаўшыся яго на Беларускім, пайшла глядзець «Кремль. Красную плошчы» — і прапала.

Калі маленькі Мірон стаў вялікім Міронам, дык кожнага разу, як толькі аказваўся ў Маскве, ішоў да Крамля на Красную плошчу і выглядаў, шукаў і шукаў сястру сваю Хруську — больш яго там анічога не цікаліла. Ён ведаў, што за час, пакуль ён з маленъкага Мірона ставаў вялікім, у каменную глыбіну з дзвіярамі ўнеслыі Сталіна, дапісалі на глыбіне ягонае імя, пасъля вынеслыі Сталіна, імя съцерлі — і засталося ўсё так, як было... Нярушина, як вартавыя каля дзвіярэй, стаялі на плошчы блакітныя елкі, узвышалася вежа з гадзіньнікам і распаленай зоркай над ёй, цягнулася і цягнулася зубчастая съцяна...

Паездкі маці ў раён і вобласць нічым не канчаліся — і яна стала ўгаворваць дзяяка, якога паабяцаў некалі арыштаваць вялікі начальнік з Менску, ды потым пра яго, як і пра вялікага Мірона, забыўся, паехаць у Менск таго начальніка пашукаць: раптам дапаможа...

— Ты што, Наста, з глузду зъехала?.. — пытаўся на яе ўгаворы дзяяк.

— Па што мне ехаць?.. Каб успомніў і арыштаваў?..

Пра тое, што можа стацца з дзякам, маці ня надта думала.

— Гэбіст жа тут быў, рапарт напісаў, не вінаваты Мірон... — упрощвала маці, ды дзяк ня ўпрошваваўся:

— Вінаваты! Ён на царкву пайшоў! На абразы, на крыж руку падняў!

— Не за гэта ж яго пасадзілі...

— Бог за гэта пасадзіў!

— Хіба Бог садзіць?.. Што вы такое кажаце?..

Ці на гэтym яна падлавіла дзяяка і той сам завінаваціўся перад Богам, ці ад неадчэпнасці матчынай дзяяк стаміўся, але згадзіўся ўрэшце, рукой махнуў: «Паехалі!..»

Дзяяка не пусьціў бацюшку. Каб царкву зратаваць, сам пасылаў дзяяка ў Менск, а ратаваць Мірона — не пусьціў. «Асьцерагаецца! — пастанавіла Альбіна, якая на абразы то хрысьцілася, то плявалася. — Начальнік жа вялікі і яго абяцаўся арыштаваць, дык будзе ён табе высоўвацца!..»

— Ня думай, Наста, што асьцерагаюся нечага, — сказаў бацюшка.

— Съмешна думаць, нібы забыліся пра нешта ў Менску, а дзяк нагадае... Ніколі яны і ні пра што не забываюцца. Надзея не на гэта, а на тое, што антыхрысты гэтывя скончачца. Калі ня ўсе разам, дык па адным, а да таго нічога добра гэта будзе... І не цягайся ты нідзе, толькі сабе нашкодзіш. Ня вернецца твой Мірон і ніхто яго ня верне, пакуль Сталін не памрэ.

Маці з ягоных словаў нават страху не ўзяла, падумала: бацюшка ня проста асьцерагаецца, а гэтак байцца, аж не разьбірае, не спасцігае ўжо, што гаворыць. «Хіба Сталін можа памерці?..»

Выбралася маці ў Менск, як заўсёды, адна — распытала толькі дзяяка, дзе шукаць там таго вялікага начальніка. Яна трывыніла тым начальнікам: ён і царкву сказаў не чапаць, і бацюшку з дзякам не пасадзіў, і Мірона абяцаў перавесьці...

Паехаўшы пасъля каталіцкіх Каляд, не дачакаўшы Новага году, маці ўсё не вярталася і не вярталася, званіла толькі зредку ў сельсавет, і Мацей Цяжкароб, які стаў замест бацькі старшынёй сельсавета, перадаваў, што жывая, ублілася да некага ў пакаёўкі.

— І тое хлеб, — казала Альбіна, — ды й да хлеба капейчыну якую прыробіць. А то малому ні на ногі чаго, ні на плечы нечага.

Пакуль маці не вярталася, маленъкі Мірон прысьніў, як вярнуўся бацька... Паслья яму здавалася, нібы і на яве было гэтак жа, як ён прысьніў.

У туу праднавагоднюю ноч ён не захацеў класыціся з Альбінай, як яны спалі звычайна бяз маці, лёг на печы і заснуў, гледзячы на карціну «Кремль. Красная плошчадь», на блакітныя, засьнежаныя елкі на ёй. Ютка Казубоўскі абяцаўся прынесыці елку, але Ютка лічыў сябе за паляка, загуляў з Калядаў і не прынёс.

Бацька ў вайсковай форме, зацягнуты ў партупею, выйшаў з сякерай у руках з таго боку съвету, з каменнай глыбіны, з дзьвярэй пад надпісам «Л Е Н И Н», мінуў вартавых і ўзяўся секчы елку.

— Ты для каго сячэш? — выглянуў з-за елкі Сталін.

— Для сына. Паштар Ютка Казубоўскі абяцаў яму прынесыці, але запіў і не прынёс.

— Ну, я здыму яго з паштароў! — пагразіўся Сталін. — А цацкі на елку ёсьць?

— Толькі папяровыя, сын з Альбінай зрабіў. А бліскучых няма.

— А ў мяне ёсьць, — сказаў Сталін і пачаў чапляць на елку цацкі.

Дзіўныя гэта былі цацкі... Сталін павесіў на елку маленъкага бліскучага паштара Ютку Казубоўскага, старшыню Мацяя Цяжкароба, папа, дзяка, Альбіну, Хруську і яе маці, калмыка, раённага гэбіста і ляснога брата Сівакоўскага, маленъкіх бліскучых татараў і маленъкіх бліскучых габрэяў... ён вешаў і вешаў, чапляў і чапляў, а цацкі ў яго не канчаліся і не канчаліся — на елцы ўжо месца не было.

— Дзякую, досьць, елка ня вытрымае, — падзякаваў бацька, а Сталін спытаўся, шукаючы па кішэнях:

— А Яромха дзе? Ты ў мяне Яромху забраў?.. — І загадаў вартавым:

— Зрабіць з яго цацку замест Яромхі!

Вартавыя рынуліся на бацьку, ды бацька як махне сякеры! — яны ў спудзе назад, за дзіверы пад надпісам «Л Е Н И Н», а Сталін спрытна, як вавёрка, на сцяну ўскочыў, на вежу ўскараскаўся і ў гадзінніку, у часе сваім схаваўся. Крыкнуў адтуль, галаву высунуўшы: «Ня вернешся, пакуль я жывы!» Бацька ўскінуў на плячо елку і пабег з Краснай плошчы дахаты. Ён бег, бег, бег, а з блакітнай елкі асыпаўся сіні сынег, падалі, падалі, падалі і разьбіваліся цацкі: поп, дзяк, Хруська, калмык, гэбіст, габрэі, татары... — ніводнай цэлай сталінскай цацкі не засталося, усе пабіліся... Мірону так шкада было і цацак, што былі людзьмі, і людзей, якія былі цацкамі, а бацька паўстаў на парозе з пустой елкай, але такой блакітнай, што ад яе ўся хата зазіхацела, і сказаў: «Нічога, Мірон. Была б елка, а цацкі знойдуцца. Твае папяровыя начэпім, давай іх сюды...» Мірон кінуўся даставаць цацкі, што зрабіў з Альбінай... убачыў, прачынаючыся, зіхатлівае сонца ў марозным акне, Альбіну ў кажусе, якая ставіла елку ў кут, зъляцеў з печы:

— Дзе татка?!

Выскачыў голы з хаты ў сені:

— Тата!!.

— Ты куды?.. — злавіла яго ў кажух Альбіна, прыціснула, стала супакойваць, гладзіць па галаве. — Пайшоў бацька, справы ў яго, праз год вернецца... А я таксама прачынаюся і дзіўлюся, скуль гэта елка?.. Думала, дзед-Мароз прынёс...

Мінуў і Новы год, і праваслаўныя Каляды, і Хрышчэнье — маці вяр-

нулася напачатку вясны. Апранутая, як гарадская, узбуджаная, з падарункамі: Альбіне прывезла сукенку, маленькаму Мірону маленъкую матроску і бесказырку з якарамі на стужцы і надпісам «в а р я г».

— Хто такі вараг?.. — спытаў Мірон, падскокаючы да люстэрка, каб зірнуць, як выглядае ён у матросцы і бесказырцы, і Альбіна, якой ён замінаў, адказала:

— Вораг.

З Мірона зълящела бесказырка, і ён ня стаў яе падымаць.

— Ня блытай яго, ён і так заблытаны.. — падняла бесказырку і стала цалаваць Мірона няспынна маці. — Карабель такі геройскі... Ой, я пра цукеркі забылася!.. На, пасмакуй, ты ж ніколі ў мяне цукерак ня еў! — паклала яна Мірону ў рот цукерку і пракінула скарагаворкай, павярнуўшыся да Альбіны:

— Сталін памёр.

— Усе паміраюць... — круцілася ў новай сукенцы Альбіна — і застыла ў люстэрку, стуль на маці гледзячы:

— Як гэта Сталін памёр?..

У тое імгненьне, у якое маці сказала, што памёр Сталін, Мірон якраз раскусіў ablіту шакаладам падушачку з варэньнем і адчуў такую слодыч, гэткую смакату, з якой ніякая раней ім знаная смаката, нават смаката мёду, ці з цукрам расьцертага маку, не раўнялася, і так яно ў ім на ўсё жыцьцё і засталося: немагчымая съмерць Сталіна і неверагодная смаката — адно ў другім, як варэнье ў шакаладнай падушачцы, усё салодкім-салодкае. «Як добра, што Сталін памёр, а то маці не прыехала б і не прывезла цукеркі, — шчасльіва думаў Мірон, і раптам яго працяла. — Дык бацька ж вернецца!..»

— Вернецца, — частавала яго цукеркамі, цалавала і цалавала маці.

— Цяпер вернецца...

Восеніню ў матросцы і бесказырцы, найлегшым ягоным адзеньні, маці павяла Мірона ў школу, у першы клас, дзе пачалі вучыць яго чытаць, лічыць і пісаць — таму ўсяму вучыць, што ён умеў.

Бацька вярнуўся праз тры гады на Новы год і ўвайшоў у хату з елкай...

Апошняя з Трох Бярозаў каля прошчы стаяла яшчэ доўга, з паўвеку. Памерла маці, хутка за ёй памёр бацька, Мірон пахаваў іх — і толькі тады апошняя Бяроза ўпала, Мірон застаўся на зямлі адзін.

1993, Менск;

2001, Хельсінкі.